

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

O'RTA ASRLARDA MARKAZIY OSIYO MA'NAVIYATINING SHAKLLANISH OMILLARI

Saminbayev Mashhurbek

Urganch davlat pedagogika instituti stajyor-o'qituvchisi

mmott7777@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu tezisdagi o'rta asrlar uyg'onish davriga xos ma'naviy tamoyillarning harekaterli jihatlari, allomalar ma'naviyati tadqiq qilingan.*

Kalit so'zlar: *Renessans, uchinchi Uyg'onish davri, alloma, faylasuf.*

Bugungi kunga kelib yurtimizda iqtisodiyot, ichki va tashqi siyosat, ilm-fan, ma'naviyat va ma'rifat, ajdodlar merosi, xotirasi, diniy ma'rifat va tarbiya sohalaridagi islohotlar, yaqin va uzoq fursatlarga mo'ljallangan rejalar, xalqni rozi qilishga qaratilgan, inson manfaatlari va huquqlarini to'liq ta'minlashga yo'naltirilgan chora-tadbirlar va bularning natijasida jamiyat a'zolarida shakllangan ertangi kunga ishonch Uchinchi Uyg'onish davriga qadam qo'yayotganimizdan darak berib turibdi. Butun dunyo tan olayotgan bu haqiqatning tarixi albatta, o'rta asrlar yurtimiz ma'naviyatining shakllanishiga borib taqaladi.

X-XII asrlarda Markaziy Osiyoda tarqalgan va rivojlangan tasavvuf ta'limotlari va oqimlari ham jamiyat ma'naviy hayotining rivoji uchun xizmat etib, uning o'ziga xosligini belgilashda muhim ahamiyat kasb etdi. Ma'lumki, G'arb adabiyotlarida Ovro'po mamlakatlarida keskin madaniy yuksalishga olib kelgan XV- XVII asrlarni Renessans - Uyg'onish davri nomi bilan yuritadilar. Biroq ko'pchilik mualliflar Sharqda Shunday jarayon bo'lganligidan ko'z yumadilar. Holbuki, IX-XII asrlarda Markaziy Osiyoda Ovro'podan bir necha asr ilgari madaniy yuksalish yuz berganligini hech kim inkor eta olmaydi. U Ovro'podagidek Yangi siyosiy-iqtisodiy jarayon, ya'ni burjua munosabatlarining vujudga kelishi bilan bog'liq bo'lmagan bo'lsa-da, madaniyat tarixida so'nmas iz qoldirdi va Ovro'po Renessansining vujudga kelishiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Shuning uchun biz IX-XII asrlardagi Markaziy Osiyo madaniy yuksalishini Uyg'onish davri, aniqrog'i ilk Uyg'onish davri deb atashga ham to'la asosimiz bor. Bu ilk uyg'onish davri madaniyati siyosiy-iqtisodiy jihatdan Ovro'po mamlakatlaridan farqli o'laroq mustaqillikka erishish va bu mintaqada mustaqil davlatlarning vujudga kelish jarayoni bilan uzviy bog'liqdir. Bu davrda Markaziy Osiyoda arab, fors va turkiy tillardagi dastlabki she'riy asarlar vujudga keldi. Bu davr madaniy yuksalishi haqida gap borar ekan, ma'naviyatga, Uyg'onish davri madaniyatiga xos quyidagi xarakterli tomonlarni qayd yetib o'tish mumkin:

- koinotning vujudga kelishi, bosqichlari, olamning tuzilishi, modda va ruhning xususiyatlari kabi umumiy ilmiy masalalarga qiziqish;

- insonni koinotni yaratguchining eng oliy mahsuli deb baholash. Avvalo, ilm, inson ahli tafakkurini ulug'lash, unga ishonch bildirish, targ'ib-tashviq etish, ularni yaratguchining eng

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

ulug‘ va yuksak ijodi deb baholash, ma’rifat tarqatish, jamiyat, jamoani yaxshilikka eltish insonning muhim vazifasi deb bilish;

- axloq, odob, muomalani inson tarbiyasining asosiy maqsadlaridan deb bilish. Insonning adolat, yuksalish, ma’naviyatga intilishiga yo‘l ochish, imkoniyat yaratish. Aqlda, axloqda, ma’naviyatda yetuk bo‘lish, komil insonni yaratish, insonparvarlik, vatanga, odamlarga xizmat qilish, insonlar orasidagi do‘stlik, o‘zaro yordam, ko‘maklashuvga chaqirish, bu davr madaniyatining yetakchi jihatlaridandir;

- komil inson rivojlangan davlatchilikda shakllanadi. Bunday davlatchilik esa aql va ilmga o‘zaro kelishuv, birlikka ega bo‘lish natijasida amalga oshiriladi. Mustahkam davlatchilik turli ilm-fan tarmoqlarining rivojini ta’minlaydi;

- mustahkam davlatchilik fozil jamoani vujudga keltira oladi - bu davlat, jamoaga rahbarlik, hokimlik qilayotgan shaxsning ma’rifatli, ilmi, axloqli bo‘lish, jamoani kelishib boshqara olishiga bog‘liqdir. Ma’rifatli shoh, jamoa yaratish, davlatchilikni mustahkamlash bu davr ijtimoiy ta’limotlarining muhim xislatidir.[1,B.63]

Markaziy Osiyo, shu jumladan, O‘zbekiston insoniyat sivilizatsiyasi qaror topgan mintaqalardan biri sifatida o‘z o‘rni va salohiyatiga ega hudud sanaladi. O‘z davrida hozirgi zamon ilm-fanining ilk poydevorini qo‘ygan va rivojlantirgan ajdodlarimiz qadim-qadimlardan G‘arb va Sharq xalqlari yaratgan tafakkur, g‘oya, kashfiyotlar va donishmandlikni sinchiklab o‘rganganlar. Shuning uchun ham o‘rta asrlarda ham Qadimgi Rimliklar o‘zaro “Ex Oriente lux” ya’ni “Nur Sharqdandir” iborani ko‘p bora ishlatilganligi manbalarda qayd etilgan.[1,B.64] Sharq Uyg‘onish davri – Musulmon Renessansi deb nom olgan o‘rta asrlar va undan keyingi zamonlarda bugungi O‘zbekiston zaminidan yetishib chiqqan buyuk alloma va mutafakkirlarning jahon ilm-fani va madaniyati, muqaddas islom dini rivojiga qo‘shgan bebaho hissasi dunyo ilmiy jamoatchiligi tomonidan haqli ravishda tan olingan.

Buyuk allomalarimiz o‘zlariga mansub bo‘lgan fan sohalaridagi faoliyatlaridan tashqari, qadimgi yunon tilida yozilgan Platoning (“Qonun va Timey”), Aristotelning (“Siyosat”, “Kategoriyalar”, “Analitika”, “Paydo bo‘lish va yo‘qolish to‘g‘risida”, “Jon haqida”, “Etika”), Gippokratning (“Og‘ir kasalliklar”, “Inson tabiati”), Galenning (“Hunar”, “Qon tomiri va kasallikni davolash”, “Anatomiyalashtirish”), Evklidning (“Geometriya asoslari”, “Cho‘qqilar”), Ptolomeyning (“Almagest alMajistiy”), Arximedning (“Shar va silindr to‘g‘risida”, “Doirani to‘rt va yetti qismga bo‘lish”, “Tutashuvchi doiralar”), Appoloniya Bergskiyning (“Konussimon kesishmalar”, “Yassi kesishmalar”), Aristarx Samosskiy, Teofrast, Prokl, Aleksandr Afrodiziy, Porfiriy asarlari mashhur bo‘lib, qadimgi yunon va ellinizm davrida yashagan olimlarning matematika, falsafa, tibbiyot, geografiya, astronomiyaga oid bir necha yuzlab eng sara asarlarini Sharq alloma va mutafakkirlari tomonidan arab va suryoniy tillarga tarjima qilganlar. Mana shu tarjimalar va o‘zlarining asarlari shu tariqa Qadimgi Sharq fanining shakllanishi va yuksak taraqqiyotida muhim o‘rin tutgan. O‘rta Osiyo arablar tomonidan istilo qiliganidan bir asr keyin yangi madaniyat shakllana boshladi, uning gullab-yashnashi IX-XII asrlarga to‘g‘ri keldi. Uning barcha

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

sohalarida dastlab arab islom madaniyatining kuchli ta'siri, shuningdek arab va mahalliy an'analarining o'zaro ta'siri ham sezilarli edi. Mafkura sifatida faqat islom, ilm va ilohiyot tili hukmron bo'ldi. Butun Sharqda bo'lgani kabi Movaraunnahrda ham ilm-fan va ma'rifat sohasida o'z xizmatlari bilan dunyoga mashhur bo'lgan faylasuf va munajjimlar, matematika, fizika, tibiiyot, tarix, til va adabiyot, pedagogika sohasida ilmiy merosi bilan nom qoldirgan al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, al-Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino kabi qomusiy olimlar yetishib chiqdilar. Ular o'z ilmiy ishlarida va asarlarida axloq odob masalalariga hamda ma'naviy tarbiya masalalariga juda katta e'tibor qaratdilar. Birgina Beruniyning o'ziga to'xtaladigan bo'lsak, yoshlik chog'laridayoq riyoziyot, falakiyot va bular bilan boshqa fanlardan ham chuqur bilimga ega bo'lgan. Eng avvalo, uning ko'p tillarni bilganligi diqqatga sazovor. Olimning barcha asarlari arab tilida yozilganligiga qaraganda, o'sha davrda islom tarqalgan yerlarda arab tili umumiy ilmiy til bo'lgan, u til grammatikasini har tomonlama chuqur bilgan. Uning «Mineralogiya», «Hindiston» va boshqa asarlari arab she'riyatini, undagi vaznlarni ham mukammal bilganligidan dalolat beradi.[2,B.24]

Yosh avlod ongiga jahon ilmu fani va madaniyati rivojiga benazir hissa qo'shgan buyuk mutafakkirlarimiz hayoti va ijodini, shuningdek, yurtimizda bunyod etilgan moddiy merosni asrab-avaylash mas'uliyatini singdirish, ularni munosib vorislar yetib tarbiyalash bugungi kunda ham muhim vazifalardan hisoblanadi. Istiqlol yillarida allomalar hayotiga oid ko'plab asarlar o'zbek tilida chop etilib, xalqimizga tuhfa etildi. Bu asarlar yoshlarimizni ma'naviy dunyosini boyitishga xizmat qilmoqda. Markaziy Osiyo zaminida kamol topgan, turli fanlar rivojiga hissa qo'shgan allomalar merosini o'rganish insonni taraqqiyotga etaklaydi, jaholatdan yiroqlashtiradi hamda qalbida yurtga muhabbat, xalqqa xizmat, Vatanga sadoqat tuyg'ularini mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Gularam Kamilovna Masharipova, Tamara Jo'rayevna Xo'janova. "Ma'naviyatshunoslik". Toshkent, "Fan ziyosi" 2022
2. Beruniy Abu Rayhon. Tanlangan asarlar. T.3. Turar joylar (orasidagi) masofalarni aniqlash uchun manzillarning chegaralarini belgilash. [Geodeziya] // Muqaddima, tarj. va izohlar muallifi A.Ahmedov. - Toshkent: Fan, 1982.

